Okupatsiooniaja järel on linn lühikest aega võõraist vaba ja siin teotsemas rahvusline võim. Kuid algavas Vabadussõjas Nõukogude Venemaaga pidid Tartu kaitsjad puudulikult relvistatud väikesed Eesti sõjaväe osad ülekaalu eest taganedes 21. detsembril 1918. a. jätma linna enamliste vägede kätte. Algas kolme nädala pikkune vägivallavalitsus mahalaskmiste, vangistamiste, võõrandamiste ja muuga.

Varssi kujunes väerinnal asjaolu Eesti kasuks ja 14. jaanuaril 1919. a. vabastasid leitnant J. Kuperjanov'i ja kapten Parts'i juhatusel Tähtvere poolt pealetungivad partisaanid ja soomusrongid linna enamlisest hirmuvalitsusest. Enamlased on aga enne seda jõudnud krediitkassa keldris Lihaturu ääres metsiku veretöö toime panna tuntud haritlaste ja tegelaste — nende seas ka apostl.-õigeusu piiskopi Platoni — kallal.

Vabadussõja viimse kuu alul, 1. jaan. 1920, sõlmitakse Tartus Nõukogude Venemaaga vaherahu ja lõpul, 2. veebruaril samal aastal, rahuleping praeguse Riigikohtu ruumides Aia t. 39. 1921. a. sõlmitakse Tartus E. Üliõpilaste Seltsi majas ka Soome-Vene rahuleping.

Juba enne Vabadussõja lõppu, 1. detsembril 1919.a., avati Tartus Eesti Ülikool, ja rahuaega jõudes on linna vaimline ning majanduslline elu tunduvaid edusamme teinud.

Koolid vt. ptk. „Haridusolude arenemine" lhk. 96—122.

Muinasjäänused. Eel-ajaloolisi mälestusmärke on praeguse Tartu kohalt teada ainult kaks. Kõige pealt on siin kindlasti olnud eestlaste maalinn, kants, olgugi et selle asukoht praegu enam täpsamalt määratav pole, sest keskaegsed ja eriti uuemad, rootsi-aegsed ehitus- ja kindlustustööd on seevõrra muutnud Tartu kõrgendikke, kus maalinn olnud, et sellest pole enam märkigi järel. On arvatud, et vana maalinn oli kas Toomimäel või praeguses Botaanika-aias. Esimene arvamine paistab tõenäosem olevat, sest Toomimäel on looduslikud tingimused (kõige pealt mäe kõrgus) soodsamad. — Teine eel-ajalooline mälestusmärk on kahe lohuga ohvrikivi (vaata 38. joon. 132. lhk.), mis seisab praegu Toomimäel Ülikooli raamatukogu lähedal. Seesuguseid ohvrikive on meie maal paganuseajal laialt tarvitatud ja neid teatakse praegu Eestist üle 100. Ka selle kivi algupärane asukoht on teadmata; teda on mitmel korral paigutatud ühest kohast teise.

Kirikud, palvemajad, surnu-aiad. P ü h a P a u l u s e kirik — Riia t.; alus pandud 1915. a., esimest korda pühitsetud 1917. a., sai lõplikult valmis 1919. a. Ehitatud soome stiilis, arhitekt Eliel Saarise (Helsingist) kavandi järele (vt. 211. joon.). 17. märtsil 1923 püstitati kunstnik prof. akad. Amandus Adamsoni poolt Carraras (Itaalias) marmorisse raiutud a l t a r i k u j u, mis kujutab Kristust, paremal käel Maarja-Magdaleena, vasakul — Jeeriku pime. Samal aastal seati üles Bochumis (Ruhrimaal) valmistatud kaks teraskella, mis kaaluvad 1280 ja 800 kg ning kõlavad dis ja fis. Pauluse kirik on arhitektooniliselt omapäraseim, suurepärase akustika ja eeskujulise ruumide jaotusega ning seejuures mahukaim kirik Tartus.